
*Р.С. Мартинов,
кандидат філософських наук,
м. Слов'янськ*

ТЕХНОКРАТИЧНІ ПРОЕКТИ ХХ СТ.: ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА АЛЬТЕРНАТИВИ

Науково-технічна революція середини ХХ ст. зумовила не тільки небувалі темпи індустріального розвитку, а й уперше поставила проблему ідентифікації людської сутності, її онтологічної перспективи, тому що загострилися суперечності, зумовлені між іншим і технократичним розвитком (антропологічні, екологічні кризи). У цих умовах технократичні проекти зі сфери філософсько-теоретичних, абстрактних переломлюються в соціальні концепції, більш чіткі стратегії поведінки.

Це відображало потребу дня, реалії соціального розвитку, які М.Вебер справедливо характеризував як бюрократичну раціоналізацію суспільства на основі науково-технічного прогресу й експансії цілераціонального вчинку. У ХХ ст. технократична духовна орієнтація прагне стати домінантною. Технократизм як особлива орієнтація суспільної свідомості розвивається і на теоретичному рівні, і як практично функціонуюча, тому що протилежно впливає на теоретиків, змушує орієнтуватися на масовий рівень сприйняття соціальної реальності: процеси прискореної індустріалізації й урбанізації, зростання освіченості, широке побутове використання досягнень науково-технічного прогресу, усвідомлення проблем і перспектив раціоналізації і т.д. Саме на початку ХХ ст. технократизм оформляється як доктрина, теоретико-методологічна настанова, що претендує на загальносоціальне значення. Метою статті є дослідження технократизму у ХХ ст.: виявлення основних його інтенцій, реалізованих і загублених, та дослідження їх подальшої долі.

Традиційно засновником сучасного технократизму прийнято вважати американського економіста і соціолога Т.Веблена, який прагнув обґрунтувати проект суспільства, яке керується інженерами і технічними фахівцями. В умовах високих темпів індустріалізації цей шар складає, на його думку, стрижень виробництва і реальний фактор суспільного руху. Як носії технічної раціональності і природного «інстинкту майстерності», вони автоматично зацікавлені у функціонуванні машинного виробництва і матеріальному добробуті суспільства. Принцип ефективності, новаторства, раціональної організації є основою їхнього поведіння на відміну від паразитичного “бездіяльного класу” промислових власників, які дбають про особисту вигоду. Виходячи з цього, відбувається (під загрозою індустріального саботажу) перехід влади до інженерів, яка володіє достатньою компетенцією для політичного керівництва суспільством. Утопія Веблена ігнорує роль політичних інститутів, ототожнюючи інтереси всіх соціальних верств з технократичними, а роль учених розглядає як консервативну. Так затверджується класичний зміст “технократії” як специфічної форми самосвідомості техніків. Веблен зауважує на тому, що “головна лінія революційної стратегії є лінія технічної організації й індустріального менеджменту, особливо – лінія індустріальної інженерії, що пристосовує організацію до піклування про високотехнічну індустріальну систему, яка становить необхідний матеріальний фундамент будь-якого сучасного цивілізованого суспільства” [1, 99].

На початку століття в найбільш радикальному варіанті технократична ідеологія виражалася відповідним соціально-політичним рухом у США і його теоретиками (Г.Скотт, С.Рейч тощо). Неефективності демократії протиставлялася технічна раціональність і функціональність рішень. Майбутнє суспільство зображувалось у вигляді “техната” – гігантської корпорації на чолі з директором і ієрархією експертів. Однак цей елітарний і екстремістський рух вироджується в 1940-х роках.

Таким чином, на початку століття технократична доктрина затверджується як соціально-політична, фіксуючи власний зміст поняття “технократії” – влади технічних фахівців, але в його найбільш радикальному й ілюзорному варіанті, що вимушено трансформується логікою соціального розвитку. На новому витку індустріалізму в 1960-х роках ідею технократії як соціальної реальності, що відбулася, розвив Дж.Гелбрейт у рамках концепції «нового індустріального суспільства». Відзначаючи владу “техноструктури” (великої ієрархічної організації людей, які володіють спеціальними знаннями – від менеджерів до інженерів) як даність, вбачаючи у виробництві головну мету суспільства, що йде до конвергенції індустріальних систем, він констатує зрощування виробничої технократії і державної бюрократії і стійкість цього синтезу за будь-якого політичного режиму, тому що політики “здійснюють лише обмежену владу, оскільки йдеться про сутність прийнятих рішень” [2, 101]. Таким чином, техноструктура як “носій колективного розуму”, на думку цього дослідника, в міру необхідності стає панівною елітою, тому що процес прийняття соціальних рішень підлеглий науковій експертизі. Ідейними витокami ідей Гелбрейта стали теорії відокремлення функції керування від функції володіння в умовах зрілого індустріального суспільства Т.Веблена, який спрогнозував “бунти інженерів”, також Дж.Бернхейма, П.Сорокіна, які говорили про “революцію менеджерів”, під час якої влада переходить від власників до технократів. Техноструктура, за Гелбрейтом, це об’єднання вищих осіб, яка приймає управлінські рішення; нова управлінська еліта (технократія) бере гору над традиційною фінансовою олігархією. Вона контролює вищі посади в адміністрації, а також керівні щаблі в найбільших корпораціях і поступово стає правлячим колом західного суспільства.

Гелбрейт не є класичним прибічником технократії. Він захищає гуманітарну культуру, попереджає про небезпеку для неї зростаючого впливу техноструктури та пропонує певні шляхи безболісної конвергенції культур. Саме в цьому і полягає велич Гелбрейта, який за межами власних гуманітарних стереотипів ще до інформаційної революції побачив реалії сьогодення. За Гелбрейтом, сучасна корпорація є певною групою осіб, які професійно займаються виробленням та прийняттям управлінських рішень, яка володіє в цій якості самосвідомістю і послідовно вживає розвинені сучасні технології прийняття рішень (сучасні уявлення про корпорацію базуються на ідеях Е.Дюркгейма, згідно з яким корпорація – це з’єднання людей за фаховою ознакою, яке має стати основою побудови майбутнього суспільства ХХ–ХХІ ст., основою корпоративної держави. Корпорація – соціальний інститут, який має бути штучно реконструйованим, окресленим законодавчо, вписаним у існуючі структури держави, йому потрібно надати самосвідомість, технологію дії тощо). Питання влади в суспільних інститутах пов’язані не тільки з причинами переходу влади від однієї соціальної групи до іншої, а й з проблемою сталості влади.

Необхідними умовами збереження влади корпораціями технократів є монопольне володіння таким заповітним знанням, яке іншим соціальним групам з різних причин є недосяжним, а також сувора фільтрація претендентів на керівні посади відповідно до принципу посвячення в це знання. У сучасних умовах спостерігається посилення технократичних стереотипів у свідомості людей, яке сприяє формалізації та стандартизації виробничих відносин. Так, стрімке та глибоке проникнення нових інформаційних технологій у бізнес-середовище формує нове співтовариство людей з новою груповою свідомістю. Це відбувається не тільки через певну залежність свідомості від властивостей середовища. У процесі підвищення кваліфікації виконавець робітничих завдань дедалі більше занурюється у світ технологій. Із зростанням складності технологій світогляд виконавця при навчанні гіпертрофується. Згідно із концепцією нейрологічних рівнів навчання індивіда (за Г.Бейтсоном) кожна зміна на верхньому поверсі призводить до змін на нижчих рівнях. Тому відчуття себе елементом інформаційного суспільства призводить до критичних змін на індивідуальних рівнях ідентифікації, переконань та цінностей, здібностей та поведінки. Навіть повсякденна свідомість свідчить, що світогляд персоналу,

який проводить більшість робітничого часу в корпоративній інформаційній мережі, кардинально відрізняється від світогляду персоналу 1970-х років. Працюючий в інформаційній мережі персонал, як правило, являє собою особливий соціально-економічний тип. Наприклад, програмісти характеризуються високою дисципліною, відповідальністю, прагненням до нового, неприйняттям споживацького ставлення до життя, спеціальними навиками роботи та керівництва. Не менш специфічний психологічний тип у системних аналітиків, прикладних математиків, когнітологів та ін., яким притаманне накопичення знань, прагнення до щоденних інтелектуальних відкриттів, задоволення від насильства понад свій розум. Сьогодні професійне володіння сучасними приладами та технологіями потребує таких витрат часу й інтелектуальних зусиль від індивіда, що на світогляд останнього технології чинять вплив, співрозмірний із впливом навколишнього середовища. Саме тому в нову інформаційну добу освітній фактор соціальних конфліктів перетворюється в критичний, якщо пов'язані в єдиному процесі виконавці робітничих завдань не можуть ефективно взаємодіяти через розрив культур, до яких вони належать.

Д.Томпсон дещо інакше теоретично обґрунтовував наявність об'єктивних причин формування влади технократів. Він вважав, що влада технократів виникає як прагнення позбутися невизначеності, яка посилюється як результат взаємозалежності між людьми. Індивіди, підрозділи та організації в цілому рухаються в бік залежності заради отримання важливих ресурсів і з метою зниження невизначеності. Перший вектор руху зумовлює виникнення залежності від технократів, другий характеризує силове поле, яке поєднує технократів. Відсутність інтелектуальних розривів у певному соціумі є умовою інтелектуального спадкоємництва, а близькість інтелектуальних ознак – умовою формування культур. Саме тому різнобарвна соціальна група, поєднана за ознакою фахового володіння складними технологіями керування, є носієм нової організаційної культури.

Утім, дійсно потрібно зазначити, що сучасні футурологічні концепції не настільки утопічні, як класичні, тому що змогли обґрунтувати нині загально визнану і методологічно значущу цивілізаційну парадигму, що пояснює історичний розвиток технологічних удосконалень. У середині століття технократична ідеологія як ядро технократичної свідомості багато в чому втрачає свій радикалізм, оскільки частині науково-технічної інтелігенції дійсно приділяється авангардна роль, але в межах існуючої системи влади. Науково-технічний розвиток дедалі більше затверджується як вирішальна соціокультурна складова. Питома вага фахівців технічного профілю постійно зростає і технократизм відкрито прагне стати самосвідомістю всієї інтелігенції, значно розширюючи свою соціальну базу, здобуваючи масові форми.

Комп'ютерна експансія упроваджується через систему освіти і побутового застосування інформаційних технологій. Значною мірою комп'ютер перестає бути нейтральним засобом, лімітує засоби свого застосування, вимагає певних спільнот (корпоративні інститути) і певних морально-етичних норм. На рівні сучасних концепцій інформаційно-комп'ютерного суспільства визначається його генетичний і органічний зв'язок з базовими технократичними інтенціями. Це видно вже з багатьох називань, які використовують автори для позначення нового витка соціального розвитку. Більшість концепцій не виходить за межі цивілізаційної парадигми. Крім того, багато авторів прямо засновують соціотехнічну логіку розвитку. Так, у сучасній філософській думці йдеться про "холотехнодемократію", яка сприймається як інтегральна демократія, що пройнята, хоча й не поглинута, соціотехнологією, заснованою на науці. Х.Ленк вважає, що "системна технократія" дедалі більш явно реалізує себе в "інформаційній системно-технологічній епосі з її загрозами, але і шансами на гуманізацію" [3, 32].

Однак на теоретичному рівні в другій половині ХХ ст. сформувалися літературно-критичні настрої, які багатьма дослідниками розглядаються як протиставлення технократизму і всьому позитивному світогляду і реально претендують на вироблення

альтернативного. Йдеться про постмодернізм, який виник у 60-х роках у Франції як естетична течія, став філософсько-світоглядницьким (Ж.Бодрійяр, Ж.Дерріда, Ж.Ліотар, Ж.Латура та ін.). Акцентуючи найбільш радикальні моменти цієї течії, прийнято вважати, що вона втілює кілька постулатів: віра у вищий сенс і надособистісну мету людського існування – ілюзія; дійсність іраціональна і непізнанна, її буття і сенс мають цінність, що співвідноситься з фантазіями кожного; абсолютної істини немає і правда кожного важлива.

Постмодернізм ставить під питання сучасну науку в її подвійній функції: і як особливого – “привілейованого” – способу пізнання, і як ядра сучасної або модерністської соціально-культурної матриці.

Занурившись в інформаційну добу, добу масового споживання інформації і такої ж масової реалізації табуєваних й, відповідно, витіснених та прихованих від себе самого бажань, оглядність яких стала можливою тільки за сприятливих, утворених електронними медіа, умов, людина з особливою гостротою відчуває зникнення того, що зміцнювало зникнення того, що скріплювало повсякденність у доінформаційному суспільстві та зберігало вкоріненість самої людини.

Однією із найважливіших властивостей інформації на відміну, наприклад, від знання є її принципова фрагментарність та перевершеність. Наслідок її фрагментарності – самозбереження шляхом включення мобільних інформаційних ланок у різні системи знань. Інформація як убудовування в готову структуру не несе в собі ефектів того тривалого й інколи болісного процесу, який супроводжує формування системи знань, переконань, віри. В ідеалі інформація прагне бути байдужою до долі та переживань її носіїв. Саме емоційна байдужість дає змогу викидати її у сховища пам'яті. Для свідомості, яка дозволяє скрізь себе інформувати, все стає проблематичним або байдужим [4, 11]. Н.Луман звертає увагу на гіпертрофію нового та цікавого в мас-медійній реальності, але залучення уваги постійно потребує все нових новин, тобто, розвиваючись за логікою сенсацій, новини утворюють те, чого немає в реальності. Б.Стросс характеризує самопрограмування мас-медіа як початок насильницького панування режиму телекратичної публічності, а Ж.Дельоз, оцінюючи можливості комп'ютера, говорить про електронний нашійник, яким непомітно пов'язуються дифузні західні спільноти. Комп'ютерні технології та їх чіп-архітектура (для цього Ж.Дерріда використовує термін Вірільо “телетехнології”) по-новому інструментують правову реальність. Дехто говорить про наступ нової ідеології “технофундаменталізму” (Р.Вірільо); виділяється нова форма насильства – віртуальне насильство. Якщо б цей “високий вид буття” (К.Шміт) – дигіталізація світу – реалізувався, тоді б настало нове літочислення: все стало б міфічним, прозорим та миттєвим, усе відбувалося б симультанно в теперешньому часі, таким чином насильство “технофашизму” не можна було б ні критикувати, ні переборювати.

Інформація живе симуляцією знання. Тут не важливо, справжня вона, чи ні, важлива лише швидкість її висування та безперервність трансляції. Модус актуальності змушує максимально наближати те, що відбувається, з інформацією про те, що відбувається. Проте тоді реальність розчиняється в гіперреальності. Інформаційна доба базується не на механічній техніці, а на інтелектуальній технології, що дає підстави стверджувати про новий принцип суспільної організації та соціальних змін. Захоплення влади засобами інформації мас – характерна риса сучасності. Постійно говорячи з місця події, засоби масової інформації девальвують самий факт події та особистісний план участі в ньому; людина дистанціюється. Подія конститується засобами масової інформації, втрачаючи глибину екзистенціальної зажуриності в людину, відчуваючись від неї.

Однак альтернативні варіанти постмодерністської науки включають не тільки повну відмову від класичної на основі невіддільності від ментальних і комунікаційних процесів; у більш “м'яких” варіантах передбачається розуміння суб'єкта і реальності як складових загального контексту, нове відкриття об'єкта з урахування ролі суб'єкта, додатковість методів науки творчій уяві, принцип глобальності співвіднесення, а не повне заперечення

універсальних законів. Багато постмодерністів не схильні підтримувати “міф про кінець науки”, але звертають увагу на механізми наступності: зберігають ядро науки, поширюючи її (І.Валлерстайн, І.Стенгерс), або поєднують з постпозитивістською моделлю (Б.Сантос, С.Тулмін), отримуючи багаторівневу взаємодію методів і галузей.

Окрім іншого, виникає питання про відмінність “сучасного” і “постсучасного”. П.Козловський справедливо виділяє динамізм і пластичність поняття “модерн”, якого достатньо для будь-яких інновацій, і тонко зазначає, що новий авангард, постмодерн, не вбачаючи суперечностей між собою та існуючим старим, тобто модерном, описує себе не як “антимодерн”, а як “постмодерн”. Постмодерн побудовано не проти сучасності, а на подолання суперечностей між модернізмом і класичністю. Ясно, що є ознаки нового і сьогодні (розвиток науки і техніки до нематеріальності, відкриття кінцевості й проблема екології, релігійний розвиток після утопізму); зрозуміло, що постмодерн прагне відновити в правах багатовимірне бачення, ідею історичності та ін. Але стане він новою соціокультурною ерою чи буде асимільований без якісної зміни базових цінностей – відкрите питання. Може йтися, наприклад, не про постмодернізм, а про супермодернізм. Це цілком слушно, бо нігілізм, тотальний плюралізм, деконструктивістська довільність соціально нестерпні і лише посилюють позитивістські орієнтації на надскладну, але свідомо регульовану соціотехнічну систему. Стратегія виходу з антропологічної кризи передбачає появу нових орієнтацій у світі, нового розуміння інформації. Недосяжна у межах інформаційного суспільства здатність відтворення контексту, повноти буття можлива лише у постінформаційному суспільстві шляхом реабілітації топосу й тілесного досвіду, що приводять до отримання знання не лише в поняттях, а й у переживаннях, емоціях, образах.

Отже, світ збереже послідовність і плюралістичність духовних і соціальних форм. Якщо ми прийдемо до нового планетарного мислення, свідомого і відповідального, то і воно необхідно розвине вищий ступінь онаучнення й технократичності, без чого неможливе вирішення ніяких проблем сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веблен Т. Теория праздного класса. – М., 1984.
2. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. – М., 1969.
3. Ленк К. Размышления о современной технике. – М., 1996.
4. Савчук В. Конверсия искусства. – СПб., 2001.